

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE FILMOVÁ A
TELEVIZNÍ FAKULTA

Centrum audiovizuálních studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Ritualita jako transformace a péče

Ester Grohová

Vedoucí práce: MgA. et Mgr. Darina Alster

Oponent práce: Mgr. Palo Fabuš

Datum: 12. 8. 2022

Udělovaný akademický titul: BcA.

Praha, 2022

ACADEMY OF PERFORMING ARTS FILM AND TV SCHOOL

Center for Audiovisual Studies

BACHELOR'S THESIS

Ritual as transformation and care

Ester Grohová

Thesis master: MgA. et Mgr. Darina Alster

Thesis opponent: Mgr. Palo Fabuš

Date: 12. 8. 2022

Assigned academic title: BcA.

Praha, 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. 8. 2022

Podpis:

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'G. Proš', written over the word 'Podpis:'.

Evidenční list

Uživatel*ka stvrzuje svým podpisem, že tuto práci použil*a pouze ke studijním účelům a prohlašuje, že jí vždy řádně uvede mezi použitými prameny.

Jméno	Instituce	Datum	Podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala mé vedoucí práce Darině Alster za obětavost a spoustu inspirace, mému příteli Petru Rackovi za trpělivost, Evě Césarové za korekturu, a přátelům, kamarádkám a dalším náhodným entitám za záblesky naděje v lepší svět.

Jazyková úprava

Ve své práci se snažím nepoužívat generické maskulinum, protože realitu spoluvytváříme i jazykem, jenž používáme. Nahrazuji ho neutrální hvězdičku * (ukázka: osoby byly*i) nebo neutrálním označení skupin (ukázka: studentstvo, diváctvo aj.). Za tuto inspiraci děkuji Kateř Tureček a dalším nebinárním bytostem.

Abstrakt

Práce se zabývá situacemi performativního charakteru zkoumajícím či užívajícím prvky rituálu, jakožto potenciálu transformace i péče a reaguje tak přímo na moji praktickou část bakalářské práce. Dotýká se rovněž propojujícího a emancipačního aspektu fenoménu hry, rituality, nebo sdíleného zvukového pole a mapuje historii a vývoj tohoto prostředku. Pojednává rovněž o funkci masky, využívané v rámci rituálu a jejího potenciálu transformace identity. Zaměřuje se také na prožitek času a bezčasovosti, která je známá jako transcendentní čas a jeho psychotherapeutickou hodnotou. Zmíněná témata dávám do vztahu se současnými fenomenologickými a feministickými přístupy, jejichž prostřednictvím hledám cestu ke spravedlivější a empatictější verzi společnosti.

Klíčová slova

rituál, péče, hra, maska, emancipace, komunikace, transformace, liminalita, identita, gender, kolektivita, pluriverse, heterotopie, communitas, sentipensar, autopoiesis, akustická ekologie, soundscape, deep listening, čas, transcendentní čas, terapie, environmentální krize, intersubjektivita, fenomenologie, erotika, performance

---

Abstract

My work deals with situations of a performative nature, examining or using elements of ritual, as a potential for transformation and care and thus responds directly to the practical part of my bachelor's thesis. It also touches on the connecting and emancipatory aspect of the phenomenon of play, rituality, or a shared sound field and maps the history and development of this medium. It also discusses the function of masks, used within ritual and its potential to transform identity. It also focuses on the experience of time and timelessness known as transcendent time and its psychotherapeutic value. I relate the mentioned topics with contemporary phenomenological and feminist approaches, through which I seek a way to a fairer and more empathetic version of society.

Keywords

ritual, care, game, mask, emancipation, communication, transformation, liminality, identity, gender, collectivity, pluriverse, heterotopia, communitas, sentipensar, autopoiesis, acoustic ecology, soundscape, deep listening, time, transcendent time, therapy, environmental crisis, intersubjectivity, phenomenology, erotica, performance

Obsah

Úvod	8
1. <u>hra</u> – ritualita – kritika společnosti	9
1.2 Ritualita jako kritika a transformace vztahů, potažmo společnosti	11
1.3 Tělesnost a péče	14
2. <u>maska</u> – kostým – identita	17
2.2 Gender jako performance	20
3. <u>hudba</u> – vzájemnost – prostor – vibrace	23
3.1 Akustická ekologie – soundscape – deep listening	23
3.2 Čas v hudbě	26
Závěr	31
Bibliografie	32
Sekundární literatura	33
Internetové odkazy	34

Úvod:

Ve svojí práci se chci zaměřit na možnosti (nejen) performativního využití rituálu, jako formy péče a transformace, přičemž mám tímto na mysli převážně environmentální kontext, ale i kontext duševní hygieny jednotlivých osob i v rámci kolektivu, které věřím, že jsou navzájem pevně spjaté. Teoretická část mojí práce poslouží jako podklad k porozumění obsahu mé praktické části, stejně tak jako část praktická je terénním uměleckým výzkumem pro práci teoretickou. V rámci obou budu zkoumat ekosystémy a vzájemnost nejen mezilidských vztahů zbavených nánosů komunikace formou řeči, ale také se budu zabývat jinými formami komunikace vycházejícími z rituálu a hry vyjádřené zvukem a pohybem. Péči vnímám jako způsob uvažování a vnímání „s věcmi“, nikoliv „o věcech¹“, tedy vymezuji se nazírání světa formou subjekt-objekt, převážně pracuji s intersubjektivitou. Práce s maskami inspirovanými mimolidskými entitami je důležitá jako potenciál pro přetvoření obrazu sebe sama a emancipace své niterné identity, zároveň ale jako pokus o oproštění se od čistě „lidských“ vjemů. V tomto kontextu je pro mne také důležité zastavení, zpomalení a neproduktivita, a obecné vnímání jiné roviny času, o kterém budu hovořit jako o „transcendentním“, jako forma rezistence vůči všeobecně vnímanému (až hysterickému) tlaku na zrychlování, produktivitu a efektivitu. Imaginativními prostředky se snažím vytvořit interpersonální kritický dialog v duchu normativního přesměrování společenských makrostruktur, na základě principů tvořivosti, solidarity a spravedlnosti.² Ve své práci a uměleckém výzkumu se budu opírat o současnou filozofii, převážně navazující na tradici fenomenologie, antropologii, feministickou literaturu a pomohu si i některými ryze uměnovědnými klasickými texty, či hudebními teoriemi.

---

¹ PUIG DE LA BELLACASA, Maria. *Matters of care: speculative ethics in more than human worlds*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017. str. 69-93

² ZUIDERVAART, Lambert a Ludvík HLAVÁČEK. *Umění a sociální transformace: pravda, autonomie a společenské makrostruktury*. V Ústí nad Labem: Fakulta umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 2015. str. 73-76, 100-107

1. hra – ritualita – kritika společnosti

*hra jako základní element poznávání světa – kult – rituál – terapeutický potenciál
– heterotopia – liminalita – eudaimonie – communitas*

Hra je dle určitých teorií základním kamenem vývoje lidstva a jeho kultury. Prostupuje vývojem jedince již od narození, stejně tak ale lze mluvit o hrách v rámci říše zvířat. „Hra náleží svou podstatou ke stavu bytí lidského pobytu³, je to základní existenciální fenomén.“⁴ Johan Huizinga ve svém díle *Homo Ludens* shledává hru prapůvodním prvkem všeho – podle něj stojí i za vývojem řeči, staví ji na stejnou příčku jako mýtus a kult. Hra se dle jeho klasifikace vyjadřuje primárně svobodným jednáním. Dále charakterizuje hru jako něco, co „stojí mimo proces bezprostředního uspokojování nezbytných potřeb a žádostí“,⁵ něco, co je v současnosti vykonáváno převážně za účelem oddechu, intermezza. V tomto ohledu se ale hra stává nezbytnou a nepostradatelnou pro člověka i jako biologická funkce, či pro svůj význam v rámci utváření duchovních a sociálních vazeb. V tomto směru jej doplňuje Eugen Fink, jenž vidí ve hře nezbytnou povahu navazování sociálních vazeb: „Hraní je základní možností sociální existence. Hra je společnou hrou, je to hraní spolu navzájem, je to vnitřní forma lidského společenství. Hraní není strukturálně žádným individuálním izolovaným jednáním – je otevřeno pro spolublízního jako spoluhráče.“⁶ Huizinga i Fink pak lidskou hru řadí do oblasti kultu, tedy do oblasti posvátné, dle velké míry jejich propojenosti. „Cíle, kterým slouží, leží mimo okruh přímých hmotných zájmů nebo individuálního uspokojování nezbytných životních potřeb.“⁷ Dalšími znakem, kterým se podle Huizingy hra vyznačuje, je uzavřenost a ohraničenost, tedy její zaklesnutost v rámci časoprostorových hranic, což podle něj implikuje i možnost opakování – tu označuje za jednu z nejpodstatnějších vlastností hry. Prostorová ohraničenost je dle něj posvátné území, pro něž platí vlastní pravidla, dočasný svět, v němž může probíhat nějaký v sobě uzavřený děj.⁸ Tato odlišenost místa a děje,

---

³ slovo *pobyt* je míněno ve smyslu *Dasein* (viz Hegel, Heidegger *Bytí a čas*)

⁴ FINK, Eugen. *Oáza štěstí*. Praha: Mladá fronta, 1992. str. 11

⁵ HUIZINGA, J. a Jaroslav VÁCHA. *Homo ludens: o původu kultury ve hře*. Praha: Mladá fronta, 1971. str. 16

⁶ FINK, E. 1992. str. 20

⁷ HUIZINGA, J. 1971. str. 16

⁸ HUIZINGA, J. 1971. str. 17

stejně tak jako Huizingova i Finkova definice vnitřních pravidel a řádu, je dle něj platná jak pro hru, tak i pro posvátný akt.

„Hrající si, který se pouští do hry, provádí ve skutečném světě určitý a ve své typice známý akt. Ve vnitřní smyslové souvislosti hry však přejímá určitou roli. [...] Hráč ‚skrývá‘ sama sebe pod svou ‚rolí‘, v jisté míře v ní zaniká. Se zvláštní intenzitou žije v roli [...]“⁹

„Každé hraní je magickou produkcí světa hry. V něm je zakotvena role hrajícího si, vzájemné role herního společenství, závaznost herních pravidel, význam herního předmětu, nástroje hry. Svět hry [...] má svůj vnitřní prostor a svůj vlastní vnitřní čas. A přece – hrající si – spotřebováváme skutečný čas a potřebujeme skutečný prostor.[...]“¹⁰ Rituální či herní prostor, tak jak jej uvádí výše zmínění, by se dal též definovat Foucaultovým pojmem *heterotopia* a jeho principy – tedy světy uvnitř světů¹¹.

Huizinga navíc vyzdvihuje důraz na estetické jako spojující prvek některých forem her.

Dostává se tak k určitému prolnutí duchovna a herních principů, na základě propojených pravidel obřadů a hry, formálně především vydělení z všedního života, posvátnost místa a jeho pravidel. V rámci obřadů, stejně jako u her, může dojít k „pozastavení všedního života.“

Eugen Fink o hře píše, že nás „obdarovává přítomností“, čímž je nám umožněn „jakoby záblesk věčnosti“.¹² Podle něj může hra sloužit i jako „terapeutický prostředek pro nemocnou duši.“¹³ Dostává se zde tedy i terapeutickému potenciálu hry. Vzhledem k tomu, že oba zmínění spatřují pevné spojení a souvislosti mezi hrou a obřady, je tento potenciál nasnadě i zde. Joseph Campbell pak nalézá paralely mezi duševní hygienou a účely některých obřadů.

„Základní funkcí mytologie a rituálů bylo vždy dodávat symboly, jež pozvedají lidského ducha a působí v protikladu k jiným stálým lidským představám, jež ho naopak srážejí. Ve skutečnosti je pravděpodobné, že vysoký výskyt neuróz v dnešní společnosti je důsledkem úpadku takové účinné duchovní pomoci.“¹⁴

Fink zavádí taktéž pojem *eudaimonie* – tedy jakási blaženost, spojená s konečným cílem člověka, který však nelze naplnit. „Všichni bažíme po eudaimonii – avšak nejsme vůbec zajedno v tom, co eudaimonie vlastně je.“¹⁵ Formy pozastavení, které Fink pojmenovává ‚kolektivní iluzí‘ či ‚intersubjektivní fantazií‘, ať už v rámci posvátných úkonů nebo her, mohou této honbě za cílem pomoci vybočit ze zaběhlého toku času. „Pokud dýcháme, jsme zabráněni divokým spádem života, jsme strhováni úsilím po dokonání a naplnění svého

---

⁹ FINK, E. 1992. str. 23

¹⁰ FINK, E. 1992. str. 24

¹¹ pojem *heterotopia* Foucault definuje jako určitou formu dočasnou, či ohraničenou utopii, jež je ale narození od utopie reálným místem, zasazeným do reálného prostoru. Ve svých úvahách nabízí šest principů, jimiž lze heterotopie analyzovat. In FOUCAULT, Michel. *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias* (Dostupné na adrese <https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> ke dni 12.8. 2022)

¹² FINK, E. 1992. str. 16

¹³ FINK, E. 1992. str. 10

¹⁴ CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny*. Praha: Argo, 2017.

¹⁵ FINK, E. 1992. str. 14

fragmentárního bytí, žijeme s pohledem upřeným do budoucnosti, zakoušíme přítomnost jako přípravu, jako stanici, jako průchodnou fázi.¹⁶

Co se týče této přechodné fáze, onoho pozastavení, či dokonce odloučení se od předchozího prostředí, lze zde najít určitou spojitost s povahou „liminální či prahové fáze“ rituálů přechodu, jak je definoval Arnold van Gennep. „Van Gennep sám definoval rites de passage jako rituály, jež provázejí každou změnu místa, stavu, společenského postavení a věku“¹⁷, a zároveň definoval tři fáze všech rituálů přechodu: odloučení, neboli předprahová, preliminární část, pomezí, neboli prahová, liminální část a přijetí, tedy poprahová, či postliminální část¹⁸. Liminalita v bytí v rituálu představuje tedy oproti výše zmíněnému pojetí eudaimonie určitou hloubku přítomnosti. Zároveň, vrátím-li se k fenoménu hry, z dnešního pohledu je vskutku považována za cosi, co člověk vykonává ve volném čase, za účelem odpočinku, není její vážnosti přikládán přílišný důraz – o to větší důraz je pak v současnosti kladen naopak na produktivitu a efektivitu. Hra je z této perspektivy přebytečným požitkem. Avšak já ve hře a rituálu vidím ještě jiný potenciál – tvář v tvář klimatické krizi je pro mne neproduktivita obou, která se k nim váže, jakousi odpovědí v rámci podpory neproduktivity a nerůstu jako vzdor stále expandujícímu liberálnímu kapitalismu.¹⁹

1. 2 Ritualita jako kritika a transformace vztahů, potažmo společnosti

communitas – pluriverse – autopoiesis – sentipensar – antropocentrismus – inspirace u komunit – domorodých kmenů

„Rituály mezi zvířaty i lidmi vznikly, nebo byly vytvořeny, okolo rozvrtných, bouřlivých a rozporných situací, při nichž chybná komunikace mohla vést k násilným nebo dokonce smrtelným následkům.“²⁰

Victor Turner uvádí dva hlavní modely paralelně probíhajících mezilidských vztahů: Podle prvního modelu je společnost strukturovaným, diferencovaným a často hierarchickým

---

¹⁶ Tamtéž, str. 14

¹⁷ TURNER, Victor Witter. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press, 2004. str. 95

¹⁸ Srov. TURNER, V. W. 2004. str. 95, VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Portál, 2018. str. 25

¹⁹ PATOČKA, J. Nerůst? Dobrý život v mezích planety je dosažitelnější, než si myslíme (Dostupné na <https://denikreferendum.cz/clanek/33432-nerust-dobry-zivot-v-mezich-planety-je-dosazitelnejsi-nez-si-myslime> ke dni 12. 8. 2022), srov. PRICE, Devon. *Laziness Does Not Exist*. Atria Books. 2021

²⁰ SCHECHNER, Richard. *The Future of ritual: Writings on Culture and Performance*. New York and London: Routledge, 1993, str. 230

systémem politicko-právně-hospodářských pozic, které mají různé druhy hodnocení a rozdělují lidi podle kritéria ‚více‘ nebo ‚méně‘. Druhý model, který se rozpoznatelně vynořuje v liminálním období, představuje společnost jako nestrukturovaný nebo rudimentárně strukturovaný a relativně nediferencovaný *comitatus*, jako skupinu, nebo dokonce společenství jedinců, jež jsou si rovni, a kteří se společně podřizují obecné autoritě starších z hlediska rituálu.²¹ A pro druhou formu společenství (jako protiklad struktury) zavádí pojem *communitas*. „*Communitas* se týká toho, co je nyní, právě teď, zatímco struktura prostřednictvím jazyka, zákonů a obyčejů pramení v minulosti a sahá do budoucnosti,“²² – tedy *communitas* je v protikladu k normami řízené, institucionalizované a abstraktní povaze společenské struktury.

„V životě každého člověka se střídají prožitky struktury a *communitas*, stavy a přechody.“²³ V rámci své knihy se Turner zaměřuje také na rituální moc slabých a uvádí určité příklady obřadů afrických kmenů, kde můžeme nalézt politicky a vojensky silnější kmeny a podrobený autochtonní lid, který je však silný rituálně, neb si prostřednictvím rituálů zachoval vnitřní integritu a osobitost a tudíž i odolnost. Proto následně uvádí, že liminální projevy *communitas* měly své místo z důvodu potřeb udržování jejich struktur a dále ještě zdůrazňuje, že „Liminální‘ a ‚podřízené‘ stavy se často pojí s rituální mocí a celým společenstvím, které je z této perspektivy [politických, právních a hospodářských systémů] nediferencované.“²⁴

Současné společenství, které by mohlo splňovat předpoklady *communitas*, jsou mexičtí Zapatisté²⁵. Jejich slogan „We don't want the power but we want to change the world.“ připomněl ve své přednášce *Designs for the Pluriverse* kolumbijský antropolog Arturo Escobar.²⁶ V přednášce Escobar popisuje význam pojmu *pluriverse* jako pluralitu ekonomických systémů a jejich vzájemných vztahů²⁷. Pojem se vztahuje převážně k hledisku původního obyvatelstva latinské Ameriky a na různých příkladech ukazuje možnosti utváření nových struktur: „The Earth is a communion of subjects, not collection of objects“²⁸, – Escobar navrhuje implikaci ontologicky orientovaného autonomního designu společnosti –

²¹ TURNER, V. W. 2004. str. 97

²² TURNER, V. W. 2004. str. 111

²³ TURNER, V. W. 2004. str. 98

²⁴ TURNER, V. W. 2004. str. 100

²⁵ Zapatisté jsou antikapitalistické sociální hnutí, které se zformovalo během osmdesátých let v Mexiku a hájí práva menšin, žen a domorodého obyvatelstva.

<https://a2larm.cz/2021/05/zapatistky-pluji-do-sveta-hledat-co-nas-dela-rovnymi/> ke dni 12. 8. 2022

²⁶ „Nechceme moc, chceme změnit svět.“ v přednášce Arturo Escobar: *Designs for the Pluriverse* // Clark University Atwood Lecture (dostupné na adrese

<https://www.youtube.com/watch?v=8Ouy7aN6XPs> ke dni 10. 8. 2022)

²⁷ pojem *Pluriverse* je charakterizován v knize ESCOBAR, Arturo. *Designs for the pluriverse: radical interdependence, autonomy, and the making of worlds*. Durham: Duke University Press, 2018. *New ecologies for the twenty-first century*.

²⁸ „Země/ svět je společenstvím subjektů, nikoliv sbírkou objektů.“

vymezuje se tímto vůči kapitalismu a liberalismu, podporuje hlediska komunit a jejich pokračujícího sebevytváření, neboli *autopoiesis*²⁹. Z vykořisťovatelského kapitalistického patriarchálního systému, který se snaží „redukovat všechny světy do jednoho“, navrhuje tranzici ke „světu, kam lze vměstnat mnoho světů.“ Odkazuje též na praktiky domorodých kmenů a předků v rámci systémového boje za Zemi.

V rámci svých úvah Escobar též popularizuje pojem *sentipensar*, volně přeloženo jako myšlení-cítění. Původně tento pojem však zavádí kolumbijský sociolog Orlando Fals Borda jako životní princip říčních a bažinných společností Kolumbie, či jako výraz pro způsob žití, založeném na myšlení srdcem i myslí zároveň, což může být nosná forma uvažování, díky níž lidé mohou koexistovat na planetě způsobem, jenž je vzájemně prospěšný.³⁰

V podobných myšlenkových směrech uvažuje i David Abram ve své knize *Kouzlo smyslů*: „Tento text zkoumá možnost, že tím, kdo byl zmaten, je naopak civilizace, a nikoli původní domorodé národy. [...] člověk začíná svět vnímat, teprve když se do něj sám projektuje; že kontakt s věcmi a s ostatními tvory navazujeme pouze tehdy, jestliže v nich sami aktivně participujeme, když věcem propůjčujeme svou smyslovou představivost, abychom objevili, jak naši imaginaci mění a přetvářejí, jak nás odrážejí zpátky proměněné, jak jsou od nás odlišné“. Poukazuje na to, že vnímání je vždy participativní, a že tudíž popírání vědomí v nelidské přírodě moderním lidstvem nepochází z nějaké pojmové či vědecké důslednosti, ale spíše z neschopnosti nebo z našeho odmítání vnímat jiné organismy plně.³¹ Escobar i Abram tedy sdílí určité tendence – hovoří o možnostech inspirace myšlení u domorodých kmenů v rámci hlubšího poznání Země a vzájemných vztahů. Abram zároveň klade důraz i na tělesné poznání a spojuje jej tímto nejen s jinými, než západně orientovanými, či starověkými kulturami, ale i s fenomenologickou tradicí. Zmíněné úvahy obou rovněž apelují na přehodnocení vztahu západního světa k Zemi, jež momentálně čelí hrozbě environmentální krize, na niž se podepsal právě pocit nadřazenosti člověka (konkrétně ideálně bílého západního heterosexuálního muže). Problémem krize a nerovných vztahů je tedy antropocentrismus, ale jak zmíním v další kapitole, též rasismus, elitářství, sexismus a další vykořisťovatelské mocenské postupy, vedoucí k podmiňování si menšin.

²⁹ původní význam pojmu pochází z moderní biologie a jde o proces sebe reprodukce v buňkách, živých organismech i systémech. Zavádí jej *Maturana* a *F. J. Varela* a ovlivňují tím průběh diskuse, která vznikla v 60. l. nad pojmem *sebeorganizace systémů*, postaveném na předpokladu, že určité systémy mohou vytvářet vlastní struktury nebo v případě živých podstat mohou operovat jen za takových strukturálních podmínek, které samy vytvořily. Teorie autopoietických systémů je teorií seberefekčně uzavřených systémů a má úzký vztah ke konstruktivistické teorii poznání. Používají ji nové varianty *teorie sociálního systému*. (Zkrácení definice viz <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Autopoiesis> dostupná ke dni 12. 8. 2022)

³⁰ ESCOBAR, Arturo. Thinking-feeling with the Earth: Territorial Struggles and the Ontological Dimension of the Epistemologies of the South, AIBR. *Revista de Antropología Iberoamericana*, roč. 11, č. 1, str. 11–32, (dostupné na adrese <https://www.aibr.org/antropologia/netesp/numeros/1101/110102e.pdf> ke dni 12. 8. 2022)

³¹ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. Praha: DharmaGaia, 2013. str. 333

1. 3 Tělesnost a péče

*fenomenologie – posthumanismus – žitý svět – tělo jako organismus – mezidruhov
komunikace – péče – queer ekologie*

„tělesnost je zakládající zkušeností myšlení“³²

Individualistický liberalismus, podobně jako antropocentrismus, mají stejné kořeny v solipsismu – tedy krajní formě subjektivismu, založené na myšlence, že existuje pouze moje vědomí a nic jiného. Pojem vychází z metodického pochybování, se kterým přišel René Descartes – ten odděluje myslící rozum, čili subjekt, od hmotného světa věcí, čili objektů. Odtud tedy „já“ jako středobod všeho³³, stejně tak člověk jako „pán tvorstva“. Proudem západní filozofie, která v moderní historii filozofie nejvýrazněji zpochybňuje tuto tezi předpokladu jediné, zcela determinované objektivní skutečnosti, je fenomenologie.³⁴ „Ve snaze svět znázornit nevyhnutelně ztrácíme jeho bezprostřední přítomnost.“³⁵

Edmond Husserl klade důraz na tělesnou zkušenost a „[...] obrací [se] k „věcem samým“, ke světu, jak jej zakoušíme v jeho prožívané bezprostřednosti. Na rozdíl od věd postavených na matematice se fenomenologie nesnaží svět vysvětlit, nýbrž se pokouší popsat co možná nejvěrněji způsob, jakým se svět sám našemu vědomí vyjevuje, jak věci ponejprv vstupují do naší bezprostřední, smyslové zkušenosti.³⁶ Husserl na toto konto zavádí pojem *žitý svět*, čili *lebenswelt*. „Žitý svět je světem naší bezprostřední žité zkušenosti tak, jak ji prožíváme, dřív než o ní začneme jakkoli přemýšlet.“³⁷ Pracuje také s intersubjektivními fenomény – tedy velkým množstvím vnímajících subjektů.³⁸ Zároveň se ale nemůže oprostít od transcendentálních, idealistických aspirací (oddělené já od těla), na což navazuje Merleau-Ponty a důsledně toto odmítá – tělo je dle něj hlavním subjektem prožitku,

³² Terény performance, str. 58

³³ (z *latinského solus ipse = jen já sám*)

³⁴ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. Praha: DharmaGaia, 2013. str. 49

³⁵ Tamtéž, str. 60

³⁶ Tamtéž, str. 54

³⁷ Tamtéž, str. 59

³⁸ Tamtéž, str. 57

poněvadž bez něj není možné cítit, vidět, chutnat a zakoušet a objevovat život svými smysly – identifikuje tedy subjekt s tělesným organismem, schopným vzájemných vztahů. Abram na výše zmíněné myšlenky navazuje, klade důraz na zakoušející 'já', jež též ztotožňuje s tělesným organismem. Tělo dává do vztahu k půdě, rostlinám a žívlům, ze kterých čerpá výživu a které vdechuje, a jímž následně hmotu navrácí, čímž se hranice těla stávají neurčité a otevřené. „Je velice nesnadné v kterémkoli okamžiku rozpoznat, kde přesně toto živé tělo začíná a kde končí. Tělo z hlediska fenomenologie – to jest tak, jak ho ve skutečnosti pociťujeme a prožíváme – je tvořivou entitou, která mění svůj tvar.“³⁹

Ve své eseji *Breaking the silence*, nebo v přednášce pro inspirační fórum dokumentárního festivalu Ji.hlava mluví evoluční ekoložka Monica Gagliano o svých objevech v rámci výzkumu inteligence rostlin.⁴⁰ Zkoumá jejich komunikaci, paměť a schopnost učit se a na základě těchto empirických poznatků kritizuje postoje neúcty k nelidskému světu a životnímu prostředí a nabízí změnu perspektivy co do narcistického vnímání svrchovanosti lidstva.⁴¹

Tento pocit lidské svrchovanosti odůvodňuje jedním z nejzásadnějších prostředků, jež si lidstvo v průběhu jeho historie pobytu na planetě vyvinulo – vynález jazyka a řeči jako dorozumívacího mechanismu. Uznává, že řeč neoddiskutovatelně patří mezi zásadní aspekty našich každodenních životů, odmítá ale myšlenku, že by byla výhradně lidskou unikátní aktivitou – záležití, co vše považujeme za formy komunikace. „Tím, že řeč považujeme za skutečný a vnímatelný rys celého systému organismu – prostředí, kde se jazykové informace používají a nabývají významu stejným základním způsobem jako v percepčních situacích [...], jsme schopni uvažovat o jazyce jako o významotvorné činnosti v jádru každé formy života, ať už lidské či jiné.“⁴² Na konkrétních příkladech a výzkumech ze života rostlin následně ukazuje, jak funguje jejich jazyk, jenž je složen z tvarů, vůní a barev a chemických vztahů a též zmiňuje, že dle posledních výzkumů rostliny reagují i na zvuky. Účelem vzájemné komunikace, navazování vztahů a spolupráce je možné zlepšování kapacity přežití. Inspirativním příkladem mohou být vědecké práce Suzanne Simardové, která v 90. letech prováděla výzkum se zaměřením na mykorrhizních sítích a přenosu látek mezi rostlinami prostřednictvím mycelia (později nazvané *common mycorrhizal networks*, či „The Wood Wide Web“ po vzoru systému World Wide Web)⁴³ Petra Kropotkina, který

³⁹ ABRAM, str. 67

⁴⁰ Srov. GAGLIANO, M. RYAN, J. C., VIEIRA, P. In P. (Eds.), *The Language of Plants: Science, Philosophy, Literature*. University of Minnesota. 2017

GAGLIANO, Monica. Přednáška Unheard (of) Relations: News from the world of plants dostupná na adrese https://www.youtube.com/watch?v=K0d95jHQKqk&feature=emb_logo ke dni 12. 8. 2022

⁴¹ GAGLIANO, str. 85

⁴² “By treating language as a real and perceivable feature of the whole organism–environment system, where linguistic information is used and comes to have meaning in the same basic way as in perceptualaction situations (See Wilson and Golonka 2013), we are able to consider language as a meaning-making activity at the core of every form of life, whether human or not.” GAGLIANO, str. 87

⁴³ SHELDRAKE, Merlin. *Propletený život: jak houby utvářejí svět, mění naši mysl a ovlivňují budoucnost*. Brno: Kazda, 2020. str. 144-148

zmiňuje komplexní spolupráci a efektivitu bakteriálních společenství – podle něj jsou bakterie vysoce sociální bytosti, jenž se v podstatě chovají jako decentralizovaná celosvětová demokracie, jenž je schopna komunikovat i s organismy fungujícími i na naprosto odlišných základech.⁴⁴ Gagliano jde ale ještě dál a na příkladu zpěvu velryb následně uvažuje o komunikaci a řeči jako o základním a nevyhnutelném následku bytí, který se zhmotňuje, jakmile se určitý organismus snaží dát smysl svému okolí a následně se tímto prostředkem vtiskává identita daného organismu a jeho fyzického ztělesnění v tomto světě. Vyzývá tedy k potlačení pocitu svrchovanosti a naopak k podpoře dialogu a ponoření se napříč všemi organismy, lidskými i nelidskými, s nimiž sdílíme společný svět.

O podobném vyřazení člověka z ústředního piedestalu a decentralizaci lidského subjektu hovoří i Maria Puig de la Bellacasa ve svých úvahách o vzájemné péči.⁴⁵ V kapitole “Thinking with Care” cituje otázku Donny Haraway z jejího *Cyborg Manifestu*: „Proč by naše těla měla končit kůží?“⁴⁶ A dotýká se tématu více než lidských sítí péče a s tím souvisejícím potenciálu reorganizovat vztahy mezi lidmi a nelidskými subjekty směrem k nevykořisťovatelským formám udržitelného soužití ve světě.

Ve šlépějích posthumanistické tendence je zde tedy kladen důraz na specifickou lidskou závislost na ne-humánním prostředí, jiných než lidských tvorech, životním prostředí a předmětech a technologiích, s nimiž sou-žijeme naše životy – rozrušuje se tak mocenská hierarchie těchto vzájemných vztahů.⁴⁷ Svět je dle ní dějištěm konání, odehrávajících se prostřednictvím setkání, která zdůrazňují zároveň přitažlivost blízkosti, ale i vědomí jinakosti. Zároveň poukazuje na myšlenky Bruno Latoura a jeho obrat od „věci faktu“ k „věci zájmu“⁴⁸ – věci, jenž jsou životně důležitými součástmi lidské existence a je zapotřebí se o ně starat, spíše než je brát jako danou věc, nebo samozřejmost. Bellacasa jde ale v těchto myšlenkách ještě dál k „věcem péče“, kdy starat se o něco je přeci jen větší závazek než mít jen starost – starat se vyžaduje aktivní zapojení – celková udržitelnost je tedy do značné míry závislá na činech a rozsahu péče, což je zásadní pro naše soužití. Zároveň pojmenovává tento vztahový způsob myšlení a vnímání, jenž nazývá „přemýšlením-s“.⁴⁹ Na přehodnocení našeho vnímání sebe, přírody a dalších entit upozorňuje také queer ekologie⁵⁰, která zdůrazňuje téma pokory a přijímání rozmanitosti veškerého života na Zemi

---

⁴⁴ PURCHASE, Graham. *Evoluce a revoluce: úvod do života a myšlenek P.A. Kropotkina*. V Praze: Neklid, 2020. str. 77

⁴⁵ PUIG DE LA BELLACASA, Maria. *Matters of care: speculative ethics in more than human worlds*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017. *Posthumanities* (University of Minnesota Press).

⁴⁶ PUIG DE LA BELLACASA, str. 71

⁴⁷ KOUBOVÁ A., LIŠKA B., LIŠKA J. Performance – filozofie. In KOUBOVÁ, Alice, KUBARTOVÁ Eliška, ed. *Terény performance*. V Praze: Akademie múzických umění v Nakladatelství AMU, 2021. str. 59

⁴⁸ “Matters of fact”, “matters of concern”

⁴⁹ “Thinking-with”. PUIG DE LA BELLACASA, str. 72

⁵⁰ JOHNSON, Alex. *How to Queer Ecology: One Goose at a Time*

a kritizuje paradox západního dualistického vnímání přírody, které je sice na jedné straně ideální, čisté, svaté, avšak na druhé straně zlé, nebezpečné a špinavé.

„Každý člověk je heterogenní směsí živoucí, nebezpečně živoucí hmoty. Pokud je samotná hmota plná života, znamená to nejen minimalizaci rozdílů mezi subjekty a objekty, ale i povýšení statusu materiality, kterou všechny věci sdílejí. Všechna tělesa se rázem stanou něčím víc než jen pouhými objekty. Síly věcí, které dokážou klást odpor a neustále rozmanitými způsoby jednat, se dočkají náhlého uvolnění. [...] Taková znovuzrozená pozornost vůči hmotě a jejím silám sice nevyřeší problém lidského vykořisťování nebo útlaku, ale může nás podnítit k větší vnímavosti pro míru, do jaké jsme všichni navzájem přibuzní a v jistém smyslu neoddělitelně propojení v husté síti vzájemných vztahů.“⁵¹

2. maska – kostým – identita

„Masky nejsou součástí kostýmu, masky jsou nástroji velmi přímého druhu komunikace se vším, co se odehrává a děje jak vně, tak uvnitř mě samého“.⁵²

Nyní bych se ráda pozastavila u fenoménu masky a jejího možného potenciálu přetváření a práce s identitou prostřednictvím performativního prožitku během rituálních praktik.

V knize *Maska a tvář* Víta Erbana se Erban zamýšlí nad původem vzniku masky a cituje významnou práci francouzského religionisty Henryho Pernetu. Ten, podobně jako například Lévi-Strauss ve slavném antropologickém díle *La voie des masques* podtrhuje sociálně-kulturní kontext vzniku masky a odmítá redukci na její univerzálnost, a jednotnou či všeobecnou teorii masky, stále se opakující v jiných teoretických pracích. Lévi-Strauss vyzdvihuje neoddělitelnost jedné kultury od ostatních a zdůrazňuje jejich provázanost formou reakcí na sebe navzájem. “[...]jako jeden z prvních pojímá masku jako schránku, ohnisko či syntézu mnoha projevů dané kultury, jež jsou vzájemně funkčně propojené a k jejichž rozluštění je třeba znát příslušný kontext.[...] Lévi-Strauss pojímá masky jako materiální transformace mýtů a analyzuje jejich výtvarně symbolické atributy jako projevy konkrétních mytologických motivů.”⁵³ Pernet podobně vyzdvihuje komplexnost masky oproti přetrvávajícímu přesvědčení, že masky mají představovat výhradně jakési duchy, či

Dostupné na <https://orionmagazine.org/article/how-to-queer-ecology-once-goose-at-a-time/> ke dni 13. 8. 2022

⁵¹ BENNET, Jane. Síla věcí. IN JANOŠČÍK – LIKAVČAN – RŮŽIČKA. Mysl v terénu. Praha: AVU, 2018. str. 121

⁵² EMIGH, J.: Masked Performance: The Play of Self and Other in Ritual and Theatre. Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1996, str. 267

⁵³ Erban, V., str. 29-30, srov. Lévi-Strauss, 1996, S.88-89

(mytická) zvířata.⁵⁴ Podle něj též mohou v určitých kulturách masky totiž představovat hustou síť na sebe reagujících a sebe podmiňujících významů, odkazujících ke komplexním mytickým událostem nebo transformacím, které jsou prostřednictvím masky personifikovány všechny najednou. Dalším předsudkem, jehož se Erban na základě Pernetových úvah navrhuje zbavit, je spojení s maskou v rámci rituálů, odkazujících výhradně k extatickým stavům, vytržením, nebo zuřivostí, hrozivostí či rámusem (jak například uvádí ve své knize *Hry a lidé* Roger Caillois⁵⁵) – Pernet naopak upozorňuje na odpovědnost a sebeovládání a soustředění nositele masky, „[...] protože jakákoliv nepřesnost, nepozornost či chyba může mít osudové následky pro nositele i diváky.”⁵⁶ Složitost a komplexnost rituálního chování a dešifrování funkce masky, jakožto prostředku transformace reality, vyzdvihuje dle Erbana ve svém textu i kolektiv autorů Weber - Stephens - Laughin⁵⁷ z pozice tzv. biogenetického strukturalismu. Díky použitým symbolům, tvarujícím naše vnímání, dochází dle nich k propojení různých vrstev naší ontogenetické (individuální) i fylogenetické (druhové) zkušenosti – dochází tak k vynořování vrstev propojených v rámci našeho (pod)vědomí. Z tohoto hlediska tak vyzdvihují konstruktivní a ozdravné účinky rituálů posedlosti, které některé kultury mohou využívat a odmítají zjednodušený výklad projevů na destruktivní či rozkladné, poněvadž tato zkušenost dle nich (a dle některých učení škol hlubinné psychologie) mohou eliminovat sklony k psychopatologiím všeho druhu.⁵⁸ Dle Marjorie Halpin zase může stav vědomí, nabytý při maskovaném představení, umožnit účastníkům vystoupit z každodenní reality a zvnitřňovat a identifikovat se s obsahem. Během maskovaného představení dochází dle autorky „[...]k prolamování dávných časových vrstev (událostí, jevů i bytostí) do přítomnosti a naopak.”⁵⁹ Americký historik Herbert M. Cole zdůrazňuje ambivalenci a paradoxnost masky a též její nejednoznačnost jako přirozený důsledek hry s identitou, což dokládá na své etnografické studii afrických tradic, kde řada masek znázorňuje současně několik tříd bytostí a prolíná v sobě posvátné s profánním.⁶⁰ Podle Colea pak masky fungují jako prostředky akce, děje, vývoje a proměny, k čemuž ale stejnou měrou přispívají i artefakty, kostým, gesta, pohyby i zvukové projevy „[...] nelze [masku] tedy vnímat jako autonomní objekt bez souvislosti s ostatními prvky performance.”⁶¹ Dalším důležitým počinem, jež prozkoumává sílu masky komparativně interdisciplinární

---

⁵⁴ Erban, V. str. 44

⁵⁵ Caillois, Roger. *Hry a lidé: maska a závrať*. 1998, Nakladatelství Studia Ypsilon. str. 102-114

⁵⁶ Erban, str. 45

⁵⁷ Srov. Webber - Stephens - Laughin, In: Crumrine, N. R. - Halpin, M.(eds.): *The Power of Symbols: Masks and Masquerade in the Americas*. Vancouver, University of British Columbia Press 1983, str. 204-218

⁵⁸ Erban, str. 34

⁵⁹ Erban, str. 35

⁶⁰ Erban, str. 41, Srov. COLE, H. M. (ed.): *I Am Not Myself: The Art of African Masquerade*. Los Angeles, University of California, 1985, str. 16

⁶¹ Erban, str. 42

metodou, je dle Erbanova díla britského antropologa A. Davida Napiera *Masks, Transformation and Paradox*. Napier vidí v západním pohledu na masku řadu perceptivních omezení spojených s vnímáním identity a (ne)možností její transformace. „Oproti západnímu monoteistickému vnímání je polyteistické vidění světa dle Napiera schopno lépe rozumět transformacím protikladů, docenit proměnlivost zevnějšku, vzezření a zjevu a rituálně pracovat s nejednoznačností a paradoxem, jež naše kultura poněkud vytěsnila ze svého zorného úhlu, ač právě tyto aspekty reality tvoří naši bezprostřední perceptivní zkušenost se světem.“⁶² Napier tedy zdůrazňuje reduktivnost západního teoretického chápání a analýzy masek, poněvadž se tato analýza odehrává v odlišné rovině vnímání, než v jaké jej čtou účastníci*ice rituálů, či aktů s maskami spojených – tedy je dle něj potřeba neredukovat nositele masky na „herce*čky“ nebo naopak „vtělení“, ale uvědomovat si ambivalentnost specifického modu vnímání, v němž neplatí „buď, a nebo“, ale „buď i nebo“⁶³, tedy, jak Erban popisuje dále, je potřeba „vědět, že cosi není reálné, ale přitom současně zakoušet emoce, jako by to reálné bylo.“⁶⁴

Erban následně ve své knize uvažuje o původu masky jako následku evoluce lidských kognitivních dispozic a opírá se mimo jiné o poznatky z fylogeneze lidské neuropsychologie. Je dle něj též možné předpokládat, že „[...] objev či vynález artefaktu masky těsně souvisel s evolucí introspektivního vědomí, ať už jako jedna z příčin či jeden z významných důsledků.“⁶⁵ S uvědoměním si svého vlastního já je spojena sebereflexe vlastní tělesnosti a je pak možné spojit schopnost osvojit si různé způsoby plurality a měnit, transformovat své „já“ podle potřeby v různých podmínkách v rámci potřeby socializace. „Hra s identitou“ – zdobení těla, či zacházení se svojí tělesností – je podle Erbanova tedy elementárním jazykem lidské sociability a též „neodmyslitelným atributem lidství a jeho kultury“.⁶⁶ V otázce původu maskování však zachází ještě dál, konkrétně do prostředí rostlinné a živočišné říše. Některé přechodové rituály řadí i jako symbolická gesta, inspirovaná transformacemi vývoje různých stádií nymfy. Další inspirace se zase dají zařadit mezi ochranné, obranné, či varovné aspekty podobné přírodním jevům, nazývaným mimikry, v rámci nichž se organismy (či v Calloisově klasifikaci převážně hmyz), maskují, aby byly považovány kořistí či útočníkem za jiný druh.⁶⁷ Svět člověka a přírodních jevů, jejich vzájemná interakce a reciprocita je jen ukázkou toho, že vše zmíněné je součástí jednoho vesmíru, který je navzájem vnímán.

---

⁶² Erban, str. 40

⁶³ Erban, str. 66

⁶⁴ Erban, str. 67, srov. NUNLEY, J. W. – McCARTY, C. (eds.): *Masks: Faces of Culture*. New York, Harry N. Abrams Publishers 1999. str. 230

⁶⁵ Erban, str. 79

⁶⁶ Erban, str. 82

⁶⁷ Caillois, str. 40-42

„...[S]ebeprezentace, sebeprojev a sebevyjádření jako základní aspekt živé přírody je prvotním a základním klíčem též k podstatě lidské masky a principu kulturního maskování.“⁶⁸ Výše zmíněný princip mimiker se může odrážet jak ve vzezření, tak v adoptování určitých vzorců chování a jejich přijetí za vlastní.

2.2 Gender jako performance

Tato hra s vlastní identitou může být ale v rozporu se systémem předepsanými normami, do jejichž struktur se rodíme, jak popisuje Judith Butler ve své eseji *Performative acts and gender constitution*.⁶⁹ V této eseji Butler doplňuje fenomenologické vidění světa a teorii „aktů“⁷⁰ a popisuje tělo jako soubor historických konvencí a dalších kontextů, či sociálních očekávání dané komunity. Butler navazuje na slavný citát Simone de Beauvoir „One is not born, but, rather, *becomes* a woman“,⁷¹ a vysvětluje, že gender je spíše formou identity, jež se průběžně ustavuje a formuje v čase skrze stylizované opakování aktů, než že by měl být něčím stabilně systémově daným, přirozeným, či nezvratným. Mezi fenomenologickými a feministickými principy klade důraz na spojitost v žité subjektivní zkušenosti, či tělesnosti a významy, jež tyto zkušenosti vyvolávají. Butler se tak opírá o Merleau-Pontyho tvrzení, že tělo je spíše historickou myšlenkou než přírodním druhem⁷², a to jak v kontextu těla ženského, tak aplikováno na jakýkoliv gender. Tedy, tělo je zde chápáno jako výsledek určitých kulturních a historických možností, jejich napodobování a významů, ale i ztělesnění historických konvencí. „[...] akty, kterými je gender konstituován nesou podobnosti s performativními akty v rámci divadelních kontextů.“⁷³ Z tohoto pohledu není tedy různá forma masky, genderové identity, či drag queen o nic menší performance než genderová role někoho, kdo splňuje společenská očekávání kladená na diskrétní genderovou roli muže či ženy. Nestálost, neuchopitelnost a hlavně performativnost genderu je patrná též v popkulturní americké reality show *RuPaul's Drag Race*, kde vládne motto: „Rodíme se nazí

---

⁶⁸ Erban, str. 91

⁶⁹ BUTLER, Judith: *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in phenomenology and feminist theory*. In: HLAVICA, Marek. *Performanční studia*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2008. str. 231-239

⁷⁰ theory of “acts” rozvíjí mimo jiné Edmund Husserl, Maurice Merleau-Ponty a George Herbert Mead a snaží se vysvětlit způsob, jakým je utvářena sociální realita prostřednictvím jazyka, gest a dalších druhů společenských symbolů

⁷¹ “člověk se nerodí, ale stává se ženou” z knihy Simone de Beauvoir: *The Second Sex*. New York: Vintage, 1974. str. 38

⁷² BUTLER, str. 232, In: MERLEAU-PONTY, Maurice: *The body in its sexual being*, in *The Phenomenology of Perception*. Boston: Routledge and Kegan Paul, 1962

⁷³ “[...] the acts by which gender is constituted bear similarities to performative acts within theatrical contexts.” BUTLER, str. 232

a zbytek je drag.⁷⁴ I v rámci této zábavné série se však na osobních příbězích soutěžících a jejich traumatech ukazuje, že pokud neplnili* y genderovou roli, která se od nich očekávala „správně“ podle vykonstruovaného ideálu diskrétního genderu, byli* y často za tyto akty vysmíváni* y, či trestáni* y. Konstrukce těchto kategorií je pak v moci a v zájmu systému majoritních společenských skupin. Avšak známý feministický výrok „osobní je politické“ naznačuje, že subjektivní zkušenost není pouze formována již stávajícím politickým uspořádáním, ale může jej formovat i nazpět.⁷⁵ Dle Butler je vždy potřeba mít na mysli, že v jakékoliv snaze změnit sociální situaci žen, je třeba nejprve určit, do jaké míry je kategorie ženy konstruována tak, že být ženou znamená být podle definice v utlačované situaci.

Systémové formy útlaku žen a jejich síly ve svém díle *Sister Outsider* rozvádí Audre Lorde.⁷⁶ Vyzdvihuje erotično jakožto specifickou formu síly, která je hluboce zakořeněna v ženské a spirituální rovině, a jež byla časem zneužita a vykořisťujícím systémem přetvořena v pornografii. Ta je ale naprostým opakem erotiky – dle jejího chápání spíše tvůrčí, poháněcí silou, spojenou s plností prožívaného a uspokojením ze života, či práce. Kritizuje snahy systému oddělovat již zmíněné osobní (spirituální, psychické a emoční) od politického a srovnává je s oddělováním spirituálního a erotického – tedy asketický svět a proti němu uměle odtržená forma pornografie – pro Lorde je takovýto typ dichotomie zplošťující formou zřeknutí se sebe sama a nedostatečného naslouchání sobě sama.

„Erotika se nachází mezi počátky našeho vnímání sebe sama a chaosem našich nejsilnějších pocitů. Je to vnitřní pocit uspokojení, o který, jakmile jsme ho jednou zažili[*y], posléze vědomě usilujeme. Protože jakmile jednou okusíme takto niterný pocit a jakmile si uvědomíme vlastní sílu, z úcty k sobě samým už bychom nikdy neměli* y chtít méně.“⁷⁷ Též tento zdroj (sebe)propojující síly dle Lorde funguje a je posilován na základě společného sdílení a podpory různých forem radosti a to jak na fyzické, či emoční, tak psychické či intelektuální úrovni. Výše zmíněné popsání erotické síly však ve mně vzbuzuje ještě podobnost s dalším pojmem – genderovou euforií. Pocity genderové euforie popisuje například Sam Tacit ve svém textu *Joyful bodies, joyful minds*⁷⁸. Účastníci*ice jeho výzkumu tento pocit popisují jako pocit komfortu, celistvosti a radosti ze života, žitého v souladu s genderem a identitou, s jakou se identifikují a jak ji prezentují. „Cítíte lehkost a energii. Sociální interakce přicházejí snadněji a přinášejí vám více radosti. Ale zároveň se cítíte celiství*é a uzemnění*é. Cítíte se jako doma a jste propojeni* y se svým tělem. Pocit sebe

---

⁷⁴ (Dostupné na adrese: <https://www.advojka.cz/archiv/2021/1/rodime-se-nazi-a-zbytek-je-drag> ke dni 11. 8. 2022)

⁷⁵ Butler, str. 234

⁷⁶ LORDE, Audre. *Sister Outsider: eseje a projevy*. Praha: Tranzit.cz, 2021. str. 64-72

⁷⁷ LORDE, str. 66

⁷⁸ TACIT, Sam. *Joyful bodies, joyful minds: gender euphoria among transgender adults living in Canada*. 2020. PhD Thesis. Memorial University of Newfoundland.

sama je silný, stabilní a neochvějný.⁷⁹ Tacit se následně zamýšlí nad tím, zda to zároveň znamená, že se tito lidé dříve cítili neúplní a zda tedy genderová euforie působí proti tomuto pocitu neúplnosti. Při hledání odpovědi na otázku, z čeho pocit neúplnosti může pramenit, se můžeme vrátit opět k Audre Lorde a jejím úvahám o erotice. Ať už totiž tuto radostnou a naplňující sílu, pramenící ve vlastní tělesnosti a identitě nazveme jakkoliv, sdílí další společný jmenovatel – takto posílení lidé (ženy, či další vykořisťovaní*é) jsou totiž nebezpečím pro systém. „Aby zabránil svému vlastnímu konci, musí každý útlak zničit a zašlapat do země nejrůznější zdroje síly v každé kultuře utiskovaných, z nichž by tyto mohly čerpat sílu pro případnou změnu.“⁸⁰ V další přednášce se zase Lorde zamýšlí nad odlišnostmi těchto „odlidštěných, druhořadých lidí” - tedy lidí, jež se díky systémovému útlaku cítí nadbyteční – konkrétně pojmenovává černochoy a lidi třetího světa, pracující třídu, ženy a staré lidi.⁸¹ „Existuje mnoho skutečných rozdílů, pokud jde o rasu, věk nebo pohlaví. Ale nejsou to tyto odlišnosti, co nás rozděluje. Naopak, je to naše neochota tyto odlišnosti uznat a posoudit pokřivené vnímání, které pramení z naší averze, a jeho vliv na lidské chování a očekávání.“⁸² Tedy, naše schopnost přežití na planetě a vize lepší budoucnosti závisí na nalezení vnitřní síly, prohloubení naší citlivosti a změně vnímání odlišností jako bariér, ale jako nástrojů vzájemného obohacení, možnosti spojení a tvůrčí změny našich životů.

„Bez zcitlivění není skutečné porozumění, bez zcitlivění není pro/zá-žitek, bez zcitlivění není transgrese, bez zcitlivění není změna, bez změny není jizva. Kdo se chce vyhnout jizvám, vyhýbá se poznání.“⁸³

---

⁷⁹ “It makes you feel energized and light. Social interactions come more easily and bring you more joy. But you also simultaneously feel whole and grounded. You feel at home and connected to your body. It makes your sense of self feel strong, stable, and unflappable.” TACIT, Sam, str. 63

⁸⁰ LORDE, str. 65

⁸¹ Já bych si ještě dovolila ještě přidat lidi s nějakou formou tělesného, či jiného postižení, lidi na autistickém spektru, romskou populaci, lidi identifikující se jako trans* nebo nebinární bytosti a další menšiny, nevyhovující představě „většinové” bílé cisheteronormativní společnosti a systému.

⁸² LORDE, str. 146

⁸³ BOHÁČOVÁ K., ČECHOVÁ M. Abeceda performance ve fotografiích Aleksandy Vajd. In KOUBOVÁ, Alice, KUBARTOVÁ Eliška, ed. *Terény performance*. V Praze: Akademie múzických umění v Nakladatelství AMU, 2021. str. 90

3. hudba – vzájemnost – prostor – vibrace

3.1 Akustická ekologie – soundscape – deep listening

„Take a walk at night. Walk so silently that the bottoms of your feet become ears.” Pauline Oliveros

Pod pojmem ekologie se podle mnoha výkladových slovníků skýtá interdisciplinární obor zabývající se studiem, popisem a analýzou vzájemných vztahů mezi organismy a jejich prostředím. Jedním z hlavních témat ekologie je rozmanitost jednotlivých organismů a jejich spolupráce či konkurence napříč i mezi ekosystémy a pochopení souvislostí vzájemných vazeb a vztahů.⁸⁴

Akustická ekologie je pojem, který pomohl etablovat skladatel R. Murray Schafer, na přelomu 70. let 20. století v kanadském Vancouveru okolo uskupení The World Soundscape Project (WSP) vzniklém při Simon Fraser University (SFU). Hlavní náplní WSP bylo analyzovat zvukový terén prostředí Vancouveru. Vznikla tak řada studií, zvukových nahrávek, popisů sonických charakteristik či zvukových map. Jedním z programů WSP bylo věnovat se akustické ekologii v interdisciplinární rovině a definovat řadu vztahů vyskytujících se v environmentálním zvukovém prostředí pomocí studií z oblasti přírodních věd, estetiky, filosofie, architektury, sociologie a dalších disciplín. Zřetelný byl zájem o vztahy zvukových objektů v sonickém prostředí a schopnost naslouchat.⁸⁵

---

⁸⁴ Viz Wikipedie <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ekologie>

⁸⁵ Trojan, Jan. Akustická ekologie a soundscape v kontextu multimédií, 2012, HAMU

Handbook for Acoustic Ecology, tedy „příručka“ *akustické ekologie* uvádí: „Ekologie je studium vztahů mezi jednotlivci, komunitami a jejich prostředím. Soundscape ekologie je tedy studium účinků akustického prostředí, neboli zvukové krajiny, na fyzické reakce či behaviorální charakteristiky těch, kteří v tomto prostředí žijí. Zvláštním cílem je upozornit na nerovnováhu, která může mít nezdravé nebo škodlivé účinky. Také se nazývá akustická ekologie.“⁸⁶

Akustická ekologie pracuje s klíčovým pojmem, který můžeme přeložit jako zvukové prostředí. Skladatel Barry Truax pracuje s pojmem akustické ekologie a chápe zvuk jako mediátor vztahu mezi jedincem a prostředím – pro význam konkrétního zvuku je pro něj důležitý jeho kontext.⁸⁷ Schafer o pojmu soundscape též mluví jako o sbírce zvuků a přirovnává ji k malbě, jakožto sbírce vizuálních atrakcí. „Pojem soundscape zahrnuje jednak (1) akustické jevy, které můžeme poslouchat, nahrávat, měřit, srovnávat, apod., (2) zároveň je to také aurální (sluchové) dědictví komunity, které je důležité pro pocit pohody lidí žijících v daném místě i pro smysl a význam tohoto místa; (3) soundscape je chápána jako část širšího socio-ekologického kontextu (soundscape je vedlejší produkt sociálního, politického a ekonomického dění).

Do výzkumu soundscape nakonec patří i to, jaký vliv mají tyto akustické jevy na ostatní živé tvory v daném prostoru i na přírodní prostředí oblasti.[...] Určitá akustická prostředí [...] mají svoji kulturní hodnotu, pro kterou je potřeba je chránit, stejně tak jako chráníme třeba architektonické památky v daném místě.“⁸⁸ Tento výzkum zvuku, přírodních i postindustriálních zvukových krajín, či hluku je veden též k dominantnímu tématu druhé poloviny 20. století, k tichu, jehož klíčovými koncepty se zabývá také experimentální skladatel a teoretik John Cage ve svém teoretickém spise *Silence*, kde „[z]důrazňuje roli pozornosti v percepci umění a upozorňuje na fakt, že i ticho je stále plné zvuků (kterých si běžně nevšímáme). V souladu s učením středověkého mystika Mistra Eckharta, se snaží v kompozici dosáhnout co největší otevřenosti ‚ke všemu, co se stane‘.“⁸⁹ Fenomén ticha i hluku také ve svých pracích reflektuje již zmíněný R. M. Schafer a konfrontuje jej s biblickými texty.⁹⁰

---

⁸⁶ *“Ecology is the study of the relationship between individuals and communities and their environment. Soundscape ecology is thus the study of the effects of the acoustic environment, or soundscape, on the physical responses or behavioral characteristics of those living within it. Its particular aim is to draw attention to imbalances which may have unhealthy or inimical effects. Also termed acoustic ecology.” Handbook for Acoustic Ecology. CD-ROM Edition, Cambridge Street Publishing, 1999. CSR-CDR 9901.*

⁸⁷ ŘIHÁČEK, Tomáš. *Zvukové prostředí města a jeho vliv na prožívání*, FSS MU, Brno 2007 str. 15, 24

⁸⁸ FRANĚK, Marek. *Hudební psychologie*. 2007 Karolinum. s. 196

⁸⁹ TROJAN, str. 32

⁹⁰ Schafer rozpracovává koncept pozitivního a negativního ticha a navazuje v tomto směru také na Cage. „Pojem negativní ticho se vyskytuje v úzkém vztahu s evropským prostředím, kde tematika ticha představuje symbol vakua, symbol smrti, podpořený myšlenkou nekonečného vesmíru a věčnosti. [...] Opakem negativního ticha v rámci Schaferova významu nabývá ticho pozitivní, nesoucí význam obnovy v kontextu duchovní kontemplanace. Pozitivní ticho též zaujímá patřičné místo v mnoha

Ve stejném období, tedy na přelomu 60. a 70. let můžeme narazit i na práci Pauline Oliveros. Ta v roce 1971 zveřejnila sbírku textových partitur s názvem „Sonic Meditations“, které vzešly z jejích experimentů v péči o sebe v období, kdy se na základě pocitu beznaděje z politického dění té doby uzavřela do sebe. Cíle meditací měly zahrnovat „rozšíření vědomí“; později přidala „humanitární účely, konkrétně léčení.“⁹¹ Sbíрка vycházela krom její skladatelské praxe i z jejích zkušeností ze studií bodywork, které Oliveros začlenila do svých improvizčních praktik. Kolem těchto meditací, experimentujících s nonverbální komunikací, shromáždila Oliveros skupinu žen, jenž se nazvaly the ♀ Ensemble, čímž v té době v podstatě reagovala na druhou vlnu feminismu a tehdejší slogan “osobní je politické”, krom jiného i z důvodu vyčlenění žen z hudebního pole, na němž do té doby dominovali hlavně muži. V rámci uskupení se následně začaly propojovat techniky sonické meditace a kinetického uvědomění – obojí s cílem „vyladění mysli a těla“, zmírnění napětí, působit transformačně, terapeuticky. Samotnou hudbu přitom vnímala jako vítaný vedlejší produkt celé meditační aktivity. V úvodu II do “Sonic meditations” popisuje, že se skrze sonickou meditaci pokouší vymazat vztah mezi subjektem/objektem nebo performerem/publikem tím, že se vrací k prastarým formám, které vylučují diváky. Zajímá se o komunikaci mezi všemi formami života prostřednictvím sonické energie a klade důraz na sdílenou zkušenost v rámci skupiny,⁹² Oliveros sama poslech a naslouchání vnímá jako nutnou pauzu před promyšlenou akcí. „Naslouchání znamená zaměřit pozornost na to, co slyšíme, sbírat význam, interpretovat a rozhodovat o akci.“⁹³ Později zavádí pojem “deep listening”.

V tomto směru bych opět připomněla práci Davida Abrama a jeho úvahy o hloubkách sensorického prožitku a o fenoménu vzduchu a řeči, jenž se skrze vzduch a zvukové vlnění v něm šíří.⁹⁴ V přednášce Abram hovoří též o bohaté formě ticha, opět se dotýká tématu komunikace (vzpomenu opět též esej o komunikaci rostlin Monicy Gagliano, viz výše v kapitole 1.3 Tělesnost a péče) a dostává se skrze své teorie o kulturách založených na orální tradici oproti tradici psané k tomu, že pro tyto kultury to není jen člověk, který mluví, ale promlouvá vše, jen ne ve slovech.⁹⁵ Tedy, moje úvaha zní, že skrze techniku deep listening je možné aktivně si těchto nás obklopujících zvuků všimnout a připomenout si tím

---

východních filosofiích, přičemž Schafer odkazuje na učení *tao* dominantní postavy čínské filosofie Lao-c'e či na vztah pohybu a ticha v podobě přechodu od bytí po nebytí” Viz Trojan, 2012, str. 35-36

⁹¹ Kerry O'Brian, Listening as Activism: The ‘Sonic Meditations’ by Pauline Oliveros, dostupné online: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/listening-as-activism-the-sonic-meditations-of-pauline-oliveros> (cit. 2. 8. 2022)

⁹² OLIVEROS, Pauline. Sonic meditations. Smith Publications. 1971

⁹³ “Listening is directing attention to what is heard, gathering meaning, interpreting and deciding on action.” z článku Kerry O'Brian

<https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/listening-as-activism-the-sonic-meditations-of-pauline-oliveros>

⁹⁴ ABRAM, David: přednáška Between the Human Animal and the Animate Earth (Dostupné na adrese https://www.youtube.com/watch?v=Dszl5PfkWMw&feature=emb_logo k 11. 8. 2022)

⁹⁵ “for a non-writing culture is not humans alone who speak but everything speaks. [...] Its just most things don't speak in words.” Tamtéž.

citlivost orálních kultur a oprostít se od převládajícího pocitu nadvlády člověka nad jeho okolím.

3.2 Čas v hudbě

vývoj času v historii - (ne)linearita, cykličnost - čas z hlediska fenomenologie – nyníšek a prapřítomnost – hudební temporalita – transcendentní čas – kompoziční postupy

„[...]existuje i rozdíl mezi objektivním, fyzikálním časem a časem subjektivním, tedy časem vnímaným. Rozdíl bývá dosti významný, může docházet i ke značným časovým iluzím.”⁹⁶

„Objektivně” existující čas lze nazvat časem chronologickým, který lze měřit pomocí technologických přístrojů (minuty, měsíce, roky). Subjektivní plynutí času vnímá a hodnotí každý člověk, či subjekt jinak a nelze jej redukovat pouze na interně deformovaný odraz času chronologického, nýbrž vystupuje jako samostatný fenomén, ztvárňující kontinuitu a návaznost psychických dějů. Co se týče lineárně vnímaného času, tak jak jej známe a vnímáme dnes, z pozice historie vývoje lidstva jde o poměrně krátce trvající fenomén. V důsledku různých dějinných událostí, ať už náboženských, politických, kulturních nebo technologických, začala postupně společnost pracovat s tímto hierarchicky uspořádaným časem směřujícím k cíli. Mezi milníky vývoje může patřit narození Krista v křesťanské tradici (a tedy počátek datace „před” a „po Kristu”), vývoj písma a přerod od orální tradice k tradici písemné, měření času pomocí nejprve slunečních a později mechanických hodin, rozvoj železnic a jízdních řádů. Do té doby ve společnosti však převládala spíše představa času cyklického, jež se inspirovala střídáním ročních období, nebo přechodem dne a noci.⁹⁷ Předfilosofické, přednáboženské pojetí světa, bylo zřejmě bezprostřední a bezčasové. Jako nástroj zkoumání lze aplikovat podobný model, jako na vývojovou psychologii a proces formování dětské psychiky, kde platí, že dochází nejprve k vývoji prostorové orientace a až později vzniká časové pojetí světa. Jiným podkladem pro tuto „bezčasovou” tezi, slouží analýza řady současných domorodých jazyků, u kterých často rozdělení událostí na časové

---

⁹⁶ Franěk, Marek. Hudební psychologie. Karolinum. 2007. str. 99

⁹⁷ Zde čerpám z vlastních zápisků z přednášky *Psychedelika a subjektivní čas*, konané 29. 3. 2022 v prostoru Ze Mě, přednášející: Alex Cilvikovskij, PhD. psycholog, člen CZEPS. Srov. BIRX, H. James, ed. Encyclopedia of time: science, philosophy, theology, & culture. Los Angeles: Sage, 2009.

ose neexistuje vůbec, nebo jsou vyjádřeny ve slovesech definujících „již ukončenou“ či „ještě neukončenou“ činnost.

U filosofa E. Husserla analýza času provedená v rámci fenomenologické koncepce odmítá vnější objektivitu času a situuje ho do pole vědomí, jako do zdroje časoprostorovosti. Náhled na čas se „vyvíjí“ napříč dějinami v návaznosti na různé náboženské, či filozofické přístupy od jeho absence v mytologickém rozměru, následně skrze ztotožnění s čistě vnější, objektivní dimenzí, a „postupem času“ emigroval do oblasti subjektivní, kde představoval nutnou podmínku pro diferencované pojetí světa.

Nyní bych se krátce zastavila u způsobů vnímání času v hudbě, konkrétně problematiky neteleologických⁹⁸ poslechových strategií hudby, tedy možnosti existence jiného než lineárního času (ve kterém nyní prožíváme většinu svého života), jež budu popisovat na základě fenomenologického přístupu z pohledu první osoby. Opírat se budu mimo jiné o definice, zmíněné v článku Ivy Oplištilové⁹⁹, který je zkrácenou verzí její diplomové práce. Fenomenologická redukce je navrhována jako metoda práce s jevy, pro které se klasické nástroje hudební teorie ukázaly jako nedostatečné. V předešlé kapitole jsem uvedla jméno Johna Cage, který se jako první veřejně distancoval od tradice evropské vážné hudby – proto druh a praktiky hudebních postupů, na které se chci zaměřit, nazývá Oplištilová „post-cageovskou hudbou“. Cage nebyl však jediný, kdo začal v období 60. let přemýšlet nad rozdílnými kompozičními postupy a poslechovými strategiemi, než které byly do té doby vlastní tradiční klasicko-romantické evropské hudbě. Ve svém textu *Towards a New Phenomenon of Sound in the Age of Aquarius*¹⁰⁰ podobné hudební směřování nazývá James D' Angelo „New Consciousness Music“, neboli hudba nového vědomí¹⁰¹ a zařazuje sem hudbu sakrální, minimalistickou, nebo New Age hudbu, jež vzniká pomocí syntezátorů.

Důležité pro hudební kompozici tohoto typu je podíl vkladu posluchače*ky a jeho*její bezprostřední důraz na vnímání a prožitek. Některé popsání iluze vnímání času mohou být vysvětleny pomocí pozornostního modelu (subjektivního) vnímání času.

„[...]při vnímání a odhadování délky [dochází] ke střídání dvou pozornostních stavů – (1) pozornosti, během které je časový průběh události měřen a kódován správně, a (2) nepozornosti, kdy časový průběh události není sledován.“¹⁰² Čas je dle tohoto modelu jen konstrukcí mysli a je vnímán jako směřující odněkud někam v rámci určité časové

---

⁹⁸ Teleologie – *filoz.* učení o účelnosti všech přírodních a společenských jevů, které jsou výsledkem působení sil zaměřených k cíli předem určenému (KRAUS 2006 : 791). > KRAUS J. et al. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha : Academia, 2006.

⁹⁹ OPLIŠTILOVÁ, Iva. Nelineární čas v post-cageovské hudbě. *Živá hudba*. 2010, č. 1, str. 120 – 145.

¹⁰⁰ *Překl: „K novému fenoménu zvuku ve věku vodnáře“*

¹⁰¹ D'ANGELO, James. *Towards a New Phenomenon of Sound in the Age of Aquarius*, 1996

¹⁰² FRANĚK, str. 101

perspektivy, tedy v důsledku mentální konstrukce minulého a budoucího. Zároveň se podle Oplištilové vjem času odvíjí od tělesného prožitku, ve své práci se inspiruje poznatky kognitivního neurovědce Francisco Varely. „Hlavní důraz [neurofenomenologie] je kladen na mysl závislou na formě těla (embodied). Zastánci vtělesněné mysli tvrdí, že všechny aspekty kognice jako například myšlenky, představy, pojmy a kategorie, jsou determinovány vlastnostmi konkrétního těla. Mezi [ně] patří percepční systém a intuice, umožňující člověku se pohybovat, být aktivní v interakci s okolním prostředím a poskytující podvědomé chápání světa.“¹⁰³ Zmíněný fenomenologický přístup vnímání klade důraz na neredukovatelnost mentálního obsahu a snaží se vrátit k přímé, prožívané kvalitě zkušenosti světa, jak je prožívána v pocíťované bezprostřednosti. „Senzoricko-motorické obvody těla nastavují organismus tak, aby byl životaschopný. Základnou myslí je tedy celé tělo a nikoliv jen hlava. Stav těla ovlivňuje, jaké emoce člověk cítí, a tedy jakým způsobem ubíhá jeho vnitřní čas. Úzká vazba na tělesný stav se projevuje zejména při vnímání rytmu, které způsobuje svalovou odezvu vnímateleova těla.“¹⁰⁴

Krajina mysli je niterným prožitkem tohoto těla, jenž se pohybuje ve fyzické krajině¹⁰⁵ – „[... tou je] podle Jakoba von Uexkülla a Thomase A. Sebeoka *umwelt*¹⁰⁶ ta část prostředí, která obklopuje organismus, dává mu smysl a má dopad na daný živočišný druh.“¹⁰⁷

David Burrows ve své práci *Time and the Warm Body* přichází s konceptem dvou druhů přítomnosti – nyníškem („now proper“), a prapřítomností („proto-present“, čili „nevytvářené nyní“). Nynějšek je přítomný okamžik „ted“ – subjektivní prožitek vědomí, kde se dle Burrowse odehrává vše. Z perspektivy nyníšku pak definujeme minulost a budoucnost, tedy „před“ a „po“. Prapřítomnost je to, s čím jsou nyníšky konfrontovány.¹⁰⁸ Je to „podkladový“ stav světa, na kterém probíhají a potkávají se mnohé nyníšky, a následně vzniká kolektivní nyníšek v rámci něhož mohou být lidské i nelidské nyníšky vzájemně synchronizovány. „Činit stejnou věc ve stejný čas je potvrzením jednoty samostatných subjektů a stabilizací kolektivní identity ve vlnách změn. Příkladem ze světa lidí může být společné provozování hudby a tance.“¹⁰⁹ Příkladem z ne-lidské říše může být společný zpěv ptáků, šum lesa, nebo zvuk deště (vše zmíněné může být mimo jiné chápáno jako součást fenoménu soundscape, jenž je též zachycením právě prožitého nyníšku, odehrávajícím se na pozadí vnějšího prožívaného světa, neboli *umweltu*, viz výše.)

---

¹⁰³ OPLIŠTILOVÁ, 122

¹⁰⁴ FRANĚK, str. 57

¹⁰⁵ BURROWS, D. L.. *Time and the Warm Body*, 2007

¹⁰⁶ v němčině „prostředí“ nebo „okolní svět“, v češtině nejlépe Patočkovo „osvětí“

¹⁰⁷ OPLIŠTILOVÁ, str. 126

¹⁰⁸ Srov MÍŠEK, Jakub: *K otázkám problematiky transcendentního času v hudbě*. Praha, 2013, str. 11, BURROWS, David: *Time and the Warm Body*. Brill. Leiden, 2007. s. 19

¹⁰⁹ MÍŠEK, Jakub: *K otázkám problematiky transcendentního času v hudbě*. Praha, 2013, str. 12

Lidé i další ne-lidské druhy si mimo jiné takto vytváří vnitřní mapy svého prožívaného fyzického okolí právě díky jeho zkoumání v čase, jež je zkoumáním v právě prožívaném „ted“ pohybem, či měnící se pozicí těla v prostoru, kterému je přiřazeno určité „zde“. Toto „zde“ se stále mění a pohybem těla dochází k prožitku času. Čas by se z tohoto pohledu dal popsat jako to, co je kromě energie nutné k tomu, aby se jedinec dostal jinam, než kde právě je.¹¹⁰ Díky paměti jsou jednotlivá „zde“ uchováována a postupně v naší mysli spoluutváří obraz fyzické krajiny.

Burrows též přemýšlí o meditaci, jakožto prosvítání prapřítomnosti skrze odklánění se od nynějšku a všech věcí a myšlenek s ním souvisejících. K tomuto stavu rozšířeného vědomí lze nepochybně též dospět právě prostřednictvím poslechu hudby, obzvláště nelineárně stavěné.

Jeff Pressing pro studium a porozumění hudebnímu času kombinuje cyklický i lineární model a vytváří tak dvoudimenzionální hudební čas¹¹¹. Každý tón může být dle něj popsán dvěma charakteristikami připomínajícími 3D spirálu nebo šroubovici. Zaprvé jde o časovou pozici tónu v rámci probíhající skladby (lineární čas), druhým přístupem je potom jeho pozice v rámci taktu (cyklický čas). Podobné spojení Kramer nazývá vertikální čas a Frazer eotemporalita.¹¹²

Většina posluchačů*ček je zvyklá poslouchat hudbu teleologicky, tedy lineárně, podle naučených souvislostí a svých očekávání. „Jak ale skladba pokračuje, implikace se hromadí takřka bez jakékoliv logické následnosti, protože hudba neobsahuje žádné změny, nebo strukturální vklad. Přeplníme se nenaplněnými očekáváními a stojíme před volbou: buď se vzdáme očekávání a vstoupíme do vertikálního času skladby (kde očekávání, implikace, příčina, efekt, předchůdci a následky neexistují), nebo se začneme nudit.“¹¹³

Iva Oplištilová se ve své práci též věnuje definici problematiky nelineárních časových temporalit na základě fenomenologického uspořádání a porovnává definice J. T. Frasera a srovnává je s definicemi Jonathana D. Kramera.

Hudebně transcendentní čas, někdy též nazývaný „třetí čas“, je jevem, příznačným pro značnou část etnické hudby. Dle definice Vlastislava Matouška se řadí k nelineárním a vyznačuje se nápadnou časovou disproporcí vůči času objektivnímu – tedy hudebně

---

¹¹⁰ BURROWS, D. L., *Time and the Warm Body*, s. 46.

¹¹¹ PRESSING, Jeff. *Relations between musical and scientific properties of time*. *Contemporary Music Review*. 1993, roč. 7, č. 2, str. 111

¹¹² MÍŠEK J., str. 19-20, 51-54

¹¹³ „But as the piece goes on, implications accumulate with a minimum of logical consequences because the music contains no changes of structural import. We become overloaded with unfulfilled expectations, and we face a choice: either give up expectation and enter the vertical time of the composition-where expectation, implication, cause, effect, antecedents, and consequents do not exist-or become bored.“ KRAMER, Jonathan D. *New Temporalities in Music*. *Critical Inquiry*. 1981, roč. 7, č. 3, str. 550

strukturnímu, či fyzikálnímu. Váže se v hudebních projevech nejčastěji na nějakou formu spirituality, rituálu, či duchovní praxe, kdy v důsledku vazby na posvátno a „věčnost“ posluchač*ka prožívající transcendentní čas prožívá zdánlivě nekonečnou přítomnost a ztrácí představu o průběhu objektivního, měřitelného času.¹¹⁴ Tato forma hudební produkce může dle Matouška též často fungovat jako forma psychoterapie, může mít sociálně-integrační funkci, či posilovat vazby v rámci komunity. Tedy, funkce tohoto typu etnické (mimoevropské) hudby jsou často mimoestetické – naše (evropské) nepochopení vůči tomuto druhu hudby je podle něj jen důsledkem nedostatečné informovanosti a chabého povědomí o hudební historii – zdůrazňuje tak, že stejně jako další lidské projevy i hudba vychází ze stejného, společného kořene „pramáti Evy“. „Jde prostě o to, abychom neztráceli ze zřetele hlubokou a neviditelnou jednotu dějin lidského ducha.“¹¹⁵

Co se týče skladatelských postupů, přispívajících k navození prožitku transcendentního času, záleží, zda je účelem typ hudby, jež Matoušek nazývá statický, který je běžně spojován se situacemi zastavení pohybu, náboženskou praxí meditace a kontempace, anebo naopak extatický, pojící se s hyperpohybem a extází.

Jednou z forem postupů je použití monotónního rytmu, či opakování, což je element, jež může přímo ovlivnit různé prožitky v těle, například tlukot srdce, dechový cyklus nebo mozkové vlny.¹¹⁶ Monotónní rytmus nám ale může připomenout ještě jednu formu současné hudební produkce – rave parties – i zde, podobně jako v rámci rituálních forem v etnické hudbě – mohou účastníci*ice parties kolektivně prožívat změněné stavy vědomí, jež se věří, že jsou často spojeny s užitím různých psychoaktivních látek. Avšak různé výzkumy potvrzují, že to není podmínkou – takový výzkum prováděl například Csaba Szabó¹¹⁷ a zjistil, že monotónní bubnování může u pokusných osob přivodit subjektivní prožitky pocitu změněného stavu vědomí podobné stavu vyvolanému hypnózou. Účastníci*ice výzkumu uváděly*i například změnu tělesných představ, vnímání času, či sebeuvědomění, kdy se pro ně hranice mezi „já“ a okolním světem staly méně určité, občas popisovaly*i pocity transcendence či extáze.¹¹⁸ James D'Angelo ve své eseji přirovnává opakování a repetici k zařikávání či mantrám, jež mají člověka dostat do jiného stavu spirituálního vědomí, či pročistit mysl a ducha.¹¹⁹ David Burrows dále uvádí amerického kognitivního vědce Marvina Minskeho, který o opakování řekl: „Funkcí opakování je [...] uspat nižší úroveň kognitivního

---

¹¹⁴ MATOUŠEK, Vlastislav. Rytmus a čas v etnické hudbě. Praha: Togga, 2003. str. 47-50

¹¹⁵ Matoušek, str. 50, Cituje z: ELIADE, Mircea: Dějiny náboženského myšlení I, Oikoymenh, Praha 1995

¹¹⁶ D'Angelo, James. str. 125

¹¹⁷ SZABÓ, Csaba. The effects of monotonous drumming on subjective experiences. Music Therapy Today. 2004, roč. 5, č. 1. str. 1– 9.

¹¹⁸ Srov. FRANĚK, MÍŠEK, str. 60

¹¹⁹ D'Angelo, str. 124

mechanismu [...] Smyslem toho může být náhlé a zvláštní uvolnění vyšších úrovní mozku z jejich světského napojení na realitu – a tím být volný k tvorbě nových věcí.“¹²⁰

Závěr:

„[...] Svět se již nejevil jako kniha, z níž máme číst, nýbrž jako představení, jehož se máme zúčastnit.[...] Snaha performačních studií rozšířit hranice divadla k performanci však míří ještě jiným směrem. Směřuje ke společenské neboli kulturní performanci. [...] Performanční studia jsou oborem, jenž by bylo také možno nazvat anarchistickým, tedy odmítajícím jakékoli vůdce, vůdčí myšlenky, autority a vládu.“¹²¹

V mé práci uvažuji nad kořeny rituálních praktik a nad jejich formami zobrazení v kulturním a antropologickém kontextu. Následně přemýšlím o tom, jak tyto praktiky souvisí s vývojem člověka. Vstříc 21. století, jímž zmítá environmentální krize, vnímám i krizi na rovině psychospirituální. Na příkladech současných filozofických přístupů se snažím zjistit, z jakého důvodu se může současný (umělecký) svět uchýlovat a navracet k různým formám rituálních postupů, často prostřednictvím performance, a jak tyto postupy fungují. Ritualita v této rovině pak může být posilujícím feministickým emancipačním aktem, jenž lze vnímat jako formu rezistence vůči současnému hierarchizovanému stavu světa a vykořisťujícím způsobům myšlení.

Za vykonáváním kolektivních rituálů, využívajících různé formy napojování se na své okolí se snažím nahlédnout do potřeb rovnováhy mezi jednotlivci a kolektivem, teorií a praxí, společenským impulzem a obřadem. Inspirací jsou pro mě například praktiky domorodých kmenů, psychomagie a panické terapie, jež praktikoval Alejandro Jodorowsky anebo teorie Lucy R. Lippard, která ve své eseji *Rituál*¹²² uvažuje o rituálu jako reakci na individuální potřeby, tedy provázání se se svojí identitou, a kolektivní potřeby. Dle feministických tendencí tu jde o intimní prostředek, upevňující v rámci performance vazbu mezi diváctvem a performujícími osobami, tedy jde o vědomou smyčku od osobního k veřejnému. V rámci provázanosti mé teoretické a praktické části bakalářské práce hledám tímto nástroj, jak pozitivně kritizovat systém, ale zároveň pracovat s kolektivní imaginací, jež může být nástrojem změny vztahů uvnitř světů. Rituál tedy vnímám jako formu péče, a to z hlediska

---

¹²⁰ “The function of the repetition is [...] to anesthetize the lower levels of cognitive machinery [...] The function of this could be to suddenly and strangely free the higher levels of the brain from their mundane bondage to reality – to then be free to create new things.“ viz MÍŠEK, str. 61, srov. BURROWS, David. *Time and the Warm Body*. Leiden, Boston: BRILL, 2007. s. 102.

¹²¹ HLAVICA, M., str. 212

¹²² LIPPARD, Lucy R.. *Rituál* In: Koserva/ Na hudbu. Nezávislé Tiskové Středisko. Nedatováno, č.11

vnímání a napojování se na své okolí, další jedince, identity, utlačované i ne-lidské entity. Jako prostředníky tohoto napojování a bezeslovné komunikace s vnitřkem i vnějškem vnímám právě masku jako formu změny identity, nástroj pro vtělení se posilující porozumění a empatii vůči ostatním, či zvukovou citlivost a vzájemné naslouchání v rámci společných interakcí, jenž probíhají skrze čas a prostor či jiné formy vědomí. Písemnou a praktickou část mé práce tudíž vnímám jako jeden propojený celek.

Všechnu moc imaginaci! – vstříc transformaci.

Bibliografie:

ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. Praha: DharmaGaia, 2013

BUTLER, Judith: *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in phenomenology and feminist theory*. (In HLAVICA, Marek. *Performanční studia*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2008)

CAILLOIS, Roger. *Hry a lidé: maska a závrať*. Nakladatelství Studia Ypsilon. 1998

D'ANGELO, James. *Towards a New Phenomenon of Sound in the Age of Aquarius*, 1996

ERBAN, Vít. *Maska a tvář: hra s identitou v mezikulturních proměnách*. Praha: Malá Skála, 2010.

ESCOBAR, Arturo. *Thinking-feeling with the Earth: Territorial Struggles and the Ontological Dimension of the Epistemologies of the South*, AIBR. *Revista de Antropología Iberoamericana*, roč. 11. 2016

FINK, Eugen. *Oáza štěstí*. Praha: Mladá fronta, 1992

FRANĚK, Marek. *Hudební psychologie*. Karolinum. 2007

GAGLIANO, M. RYAN, J. C., VIEIRA, P. In P. (Eds.), *The Language of Plants: Science, Philosophy, Literature*. University of Minnesota. 2017

HLAVICA, Marek. *Performanční studia*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2008

HUIZINGA, J. a Jaroslav VÁCHA. *Homo ludens: o původu kultury ve hře*. Praha: Mladá fronta, 1971

KOUBOVÁ, Alice, KUBARTOVÁ Eliška, ed. *Terény performance*. V Praze: Akademie múzických umění v Nakladatelství AMU, 2021

LORDE, Audre. *Sister Outsider: eseje a projevy*. Praha: Tranzit.cz, 2021

MATOUŠEK, Vlastislav. *Rytmus a čas v etnické hudbě*. Praha: Togga, 2003

- MÍŠEK, Jakub: K otázkám problematiky transcendentního času v hudbě. Praha, 2013
- OLIVEROS, Pauline. Sonic meditations. Smith Publications. 1971
- OPLIŠTILOVÁ, Iva. Nelineární čas v post-cageovské hudbě. Živá hudba. 2010
- PUIG DE LA BELLACASA, Maria. *Matters of care: speculative ethics in more than human worlds*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017
- SCHECHNER, Richard. The Future of ritual: Writings on Culture and Performance. New York and London: Routledge, 1993
- TROJAN, Jan. Akustická ekologie a soundscape v kontextu multimédií, HAMU, 2012
- TURNER, Victor Witter. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press, 2004

Sekundární literatura:

- ALSTER, Darina. *Kolektivní tělo*. Brno: Vysoké učení technické v Brně, Fakulta výtvarných umění, 2021
- BIRX, H. James, ed. Encyclopedia of time: science, philosophy, theology, & culture. Los Angeles: Sage, 2009.
- BURROWS, D. L.. *Time and the Warm Body*, Brill, 2007
- CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny*. Praha: Argo, 2017
- ELIADE, Mircea: *Dějiny náboženského myšlení I*, Oikoymenh, Praha 1995
- EMIGH, J.: *Masked Performance: The Play of Self and Other in Ritual and Theatre*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1996
- JANOŠČÍK – LIKAVČAN – RŮŽIČKA. *Mysl v terénu*. Praha: AVU, 2018
- JODOROWSKY, Alejandro. *Psychomagie: nástin panické terapie*. Praha: Malvern, 2015.
- KRAMER, Jonathan D. *New Temporalities in Music. Critical Inquiry*. 1981, roč. 7, č. 3
- KRAUS J. et al. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2006.
- LIPPARD, Lucy R.. *Rituál* In: Koserva/ Na hudbu. Nezávislé Tiskové Středisko. Nedatováno, č.11
- PURCHASE, Graham. *Evoluce a revoluce: úvod do života a myšlenek P.A. Kropotkina*. V Praze: Neklid, 2020
- PRESSING, Jeff. *Relations between musical and scientific properties of time. Contemporary Music Review*. 1993, roč. 7, č. 2.
- PRICE, Devon. *Laziness Does Not Exist*. Atria Books. 2021

ŘIHÁČEK, Tomáš. *Zvukové prostředí města a jeho vliv na prožívání*, FSS MU, Brno 2007

SHELDRAKE, Merlin. *Propletený život: jak houby utvářejí svět, mění naši mysl a ovlivňují budoucnost*. Brno: Kazda, 2020.

SZABÓ, Csaba. *The effects of monotonous drumming on subjective experiences*. *Music Therapy Today*. 2004, roč. 5, č. 1.

TACIT, Sam. *Joyful bodies, joyful minds: gender euphoria among transgender adults living in Canada*. 2020. PhD Thesis. Memorial University of Newfoundland.

ZUIDERVAART, Lambert a Ludvík HLAVÁČEK. *Umění a sociální transformace: pravda, autonomie a společenské makrostruktury*. V Ústí nad Labem: Fakulta umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 2015.

Internetové odkazy:

ABRAM, David: přednáška *Between the Human Animal and the Animate Earth* (Dostupné na adrese https://www.youtube.com/watch?v=Dszl5PfkWMw&feature=emb_logo k 11. 8. 2022)

DORAZILOVÁ, Aneta. *Rodíme se nazi a zbytek je drag*. (Dostupné na adrese: <https://www.advojka.cz/archiv/2021/1/rodime-se-nazi-a-zbytek-je-drag> ke dni 11. 8. 2022)

ESCOBAR, Arturo: *Designs for the Pluriverse // Clark University Atwood Lecture* (Dostupné na adrese <https://www.youtube.com/watch?v=8Ouy7aN6XPs> ke dni 10. 8. 2022)

GAGLIANO, Monica. *Přednáška Unheard (of) Relations: News from the world of plants* (Dostupné na adrese https://www.youtube.com/watch?v=KOd95jHqKqk&feature=emb_logo ke dni 12. 8. 2022)

JOHNSON, Alex. *How to Queer Ecology: One Goose at a Time*
Dostupné na <https://orionmagazine.org/article/how-to-queer-ecology-once-goose-at-a-time/> ke dni 13. 8. 2022

O'BRIAN Kerry, *Listening as Activism: The 'Sonic Meditations' by Pauline Oliveros*, dostupné online: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/listening-as-activism-the-sonic-meditations-of-pauline-oliveros> (cit. 2. 8. 2022)

PATOČKA, J. *Nerůst? Dobrý život v mezích planety je dosažitelnější, než si myslíme* (Dostupné na <https://denikreferendum.cz/clanek/33432-nerust-dobry-zivot-v-mezich-planety-je-dosazitelnejsi-nez-si-myslme> ke dni 12. 8. 2022)

The social ethics of music. ICS. Berger, Rea, Rolfe, Zuidevaart, Hayes, ed. (Dostupné na adrese <https://youtu.be/p10V5yRcw3k> ke dni 12. 8. 2022)

Zapatisté*ky plují do světa hledat, co nás dělá rovnými:

<https://a2larm.cz/2021/05/zapatistky-pluji-do-sveta-hledat-co-nas-dela-rovnymi/> ke dni 12. 8. 2022